

BEZPEČNOSTNÉ ASPEKTY A SÚVISLOSTI GLOBÁLNEJ KRÍZY ZAČIATKU 21. STOROČIA

František Škvrnda^{*)}

ABSTRAKT

Nové chápanie bezpečnosti a jeho význam pre makrosociálnu analýzu procesov v súčasnom svete. Prechod časti sveta do postmoderného štádia vývoja spoločnosti, globalizácia a utváranie multipolarity moci v medzinárodných vzťahoch ako rozhodujúce faktory súčasnej medzinárodnej (globálnej) bezpečnosti. Kríza z roku 2008 a jej genéza vo svetle historickej sociológie. Pohľad kritických teórií medzinárodných vzťahov na súčasnú krízu ako globálny fenomén. Preferovanie ekonomického rastu bez sociálneho rozvoja ako bezpečnostná hrozba, ktorá spočíva v základoch krízy. Priame a nepriame bezpečnostné dôsledky globálnej krízy začiatku 21. storočia. Vplyv vývoja krízy na nevojenskú bezpečnosť v súčasnom svete. Možné vojenské bezpečnostné aspekty vývoja krízy.

Kľúčové slová: bezpečnosť, postmoderna, globalizácia, multipolarita, kríza

ABSTRACT

New security concept and its importance for macrosocial analysis of processes in contemporary world. A part of the world's changeover into post-modern phase of society development, globalisation and creating of power multipolarity in international relations as influential factors of contemporary international (global) security. 2008 crisis and its genesis in the light of historical sociology. View of critical theories in international relations on contemporary crisis as global phenomena. Preference of economical growth without social development as security threat, which occurs in the essence of crisis. Direct and indirect security effects of global crisis beginning 21th century. Influence of crisis development on non-military security in contemporary world. Possible military security aspects of crisis development.

Key words: security, post-modern, globalisation, multipolarity, crisis,

^{*)}František Škvrnda, doc. PhDr., CSc., Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita, Do Inozemska 1, 852 35 Bratislava, telefón: ++421 2 672 95 427, e-mail: skvrnda@euba.sk

ÚVOD

Nové chápanie bezpečnosti, ktoré sa začalo vytvárať v 80. rokoch minulého storočia získava stále podnety pre svoj ďalší rozvoj. Fenoménom, ktorý vyvolal aj rad otázok bezpečnostného charakteru, je kríza, ktorá vypukla v roku 2008 a ktorú budeme pracovne označovať za globálnu krízu začiatku 21. storočia (ďalej len GKz21). Kríza, ktorá vznikla v USA, má jednoznačne ekonomický základ a príčiny, spočívajúce najmä vo finančnej sfére. Avšak už krátko po svojom začiatku prekročila nielen rámec jedného štátu (najmä v dôsledku medzinárodného – globálneho – prepojenia bánk a ďalších finančných aktérov) ale získala aj sociálne, politické, bezpečnostné a iné súvislosti a dôsledky.

V príspevku sa zameriame na stručné objasnenie makrosociálnych dimenzií bezpečnostných aspektov a súvislostí GKz21. Zvýrazníme pri tom pojmy a metódy historickej sociológie a kritických teórií medzinárodných vzťahov.

Pri základnom zasadení vzniku a pôsobenia GKz21 v časopriestore súčasného sveta vychádzame z dvoch momentov. Prvým je jej spojenie s globalizáciou, keď kríza sa označuje často za prvú globálnu, či globalizačnú krízu, pričom sa zvýrazňuje najmä jej finančná a ekonomická podmienenosť. Druhým je spojenie krízy s postmodernou, postmoderným štádiom vývoja spoločnosti, do ktorého v posledných desaťročiach vstúpil najmä Západ (viaceré spravidla najviac rozvinuté štáty, ktoré sa zaraďujú do západnej civilizácie), čo poukazuje predovšetkým na pôsobenie širších „neekonomických“ aspektov krízy a potrebu ich skúmania. Vzniká aj otázka – stáva sa GKz21 špecifickou bezpečnostnou hrozbou – hrozbou sui generis? Do akej miery možno GKz21 spájať s kontextom rizikovej spoločnosti Ulricha Becka?

1 O ZÁKLADNÝCH SOCIÁLNYCH DETERMINANTOCH SÚČASNEJ MEDZINÁRODNEJ BEZPEČNOSTI

Nové chápanie bezpečnosti sa vytvorilo v lone teórie medzinárodných vzťahov a jeho vznik sa spája najmä s Kodanskou školou na čele s Barry Buzanom, pričom jeho základná podoba sa skoncipovala v poslednom desaťročí minulého storočia. Zvýšený záujem o rozpracovávanie otázok bezpečnosti v súčasnom svete, ktorý možno registrovať už od 60. – 70. rokov minulého storočia, má výrazne interdisciplinárny charakter. Napriek tomu, že sociálnefilozoficky ani sociologicky sa fenoménu bezpečnosti z rôznych dôvodov nevenuje taká pozornosť ako iným témam (pojmom) spoločenského života a vývoja považujeme ho za univerzálny sociálny problém, ktorého dôkladnejšie rozpracovávanie sa stáva nevyhnutnosťou.

V širokej a pestrej škále prác vedeckej a odbornej literatúry o problematike bezpečnosti vsúčasnom svete (spoločnosti) možno poukázať na dve výrazne vyprofilované koncepcie interdisciplinárneho pohľadu. Prvou je sekuritológia a druhou všeobecná teória bezpečnosti, ktorá sa najmä v ruskofónnej vedeckej a odbornej literatúre označuje aj za bezpečnosť života (теория безопасности жизнедеятельности). V oboch koncepciách sa kladie dôraz na vytvorenie všeobecného a systematického chápania bezpečnosti, ktoré by bolo východiskom pre komplexné skúmanie jej problémov vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Malo by byť uplatniteľné nielen na politické a právne aspekty bezpečnosti, ktoré sú zvýrazňované v teórii medzinárodných vzťahov, ale zahŕňať aj problémy v ekonomickej, kultúrnej (morálnej, mediálnej) popr. ďalších oblastiach spoločenského života a dotýkalo by sa nielen sociálnych (administratívnych) ale aj ďalších aspektov vrátane technických a prírodných.

Na tomto základe poukážeme na štyri základné črty nového chápania bezpečnosti.

1. Rozvoj ako základná podmienka bezpečnosti. Na rozdiel od starého chápanie bezpečnosti sa za bezpečný nepovažuje taký subjekt, na ktorý nepôsobia hrozby, ale len taký, ktorý sa dokáže rozvíjať. Stagnujúci, upadajúci sociálny subjekt spravidla predstavuje pre svoje okolie (prostredie) faktor nestability, neistoty, nevypočítateľnosti a pod. a tým aj určitú mieru bezpečnostnej hrozby.

2. Multidimenzionálny charakter bezpečnosti. K tradičnej vojenskej bezpečnosti dnes pristupuje rad ďalších prvkov bezpečnosti. Kodanská škola začala pracovať s pojmom sektorov bezpečnosti (politický, ekonomický, sociálny resp. sociálny a pod.). V posledných rokoch sa zvýrazňujú aj ďalšie druhy bezpečnosti, ktoré majú najmä ekonomický, poprípade technický charakter – surovínová, energetická, potravinová, počítačová, informačná a pod., ku ktorým môže v budúcnosti pribudnúť aj iné.

3. Rast významu nevojenskej bezpečnosti a riešenia bezpečnostných problémov bez uplatňovania násilia v rôznych podobách. Napriek tomu nie je možné z arzenálu prostriedkov a foriem úplne vylúčiť vojenské prostriedky a formy, ktoré však tiež menia svoj charakter a spôsob uplatnenia. Na značnú zložitosť, protirečivosť možno až kontroverznosť používania ozbrojených síl v súčasnom svete ukazujú najmä priebeh, výsledky a následky vojen v Iraku a Afganistane.

4. Rast počtu bezpečnostných aktérov, medzi ktorými prevažujú subjekty neštátneho charakteru. Títo noví bezpečnostní aktéri môžu na bezpečnostné prostredie pôsobiť tak pozitívne (napr. niektoré mimovládne organizácie či hospodárske subjekty poskytujúce bezpečnostné služby a pod.) ako aj negatívne (ide najmä o skupiny organizovanej zločinnosti a terorizmu, ktoré sa tiež internacionalizujú a globalizujú a i.).

Bezpečnostné javy a procesy možno analyzovať na viacerých úrovniach. Na sociologickom základe vymedzíme tri základné úrovne bezpečnosti, medzi ktorými však neexistujú pevné, nepriestupné hranice a navzájom sa môžu prelínať.

1. Makrosociálna úroveň, ktorá sa dotýka najmä bezpečnosti štátov a medzinárodného spoločenstva. Na tejto úrovni ide o medzinárodnú (globálnu) bezpečnosť, kde majú stále rozhodujúcu úlohu štátni aktéri a medzinárodné organizácie medzivládneho charakteru (OSN, OBSE, NATO a pod.). Na tejto úrovni je stále prítomné používanie takých tradičných bezpečnostných nástrojov ako sú ozbrojené sily, spravodajské služby, diplomacia, rôznych podôb ekonomického, kultúrneho (mediálneho) nátlaku a pod. Čoraz viac sa však prejavuje sa však aj pôsobenie neštátnych aktérov – nadnárodných spoločností, medzinárodných mimovládnych organizácií, ale aj medzinárodného terorizmu a organizovanej zločinnosti. Do ozbrojených konfliktov v Iraku a Afganistane, ale aj v Afrike a inde dnes vstupujú tiež niektoré veľké súkromné bezpečnostné (vojenské) spoločnosti, neraz aj nadnárodného charakteru.

2. Mezzosociálna úroveň, ktorá je spojená najmä s pôsobením jednotlivých prvkov bezpečnostného sektora. Subjekty na mezzosociálnej úrovni pôsobia najmä do vnútra

spoločnosti na štátnej úrovni (predovšetkým polícia, spravodajské a bezpečnostné služby a pod.), ale aj v rôznych organizáciách a inštitúciách neštátneho charakteru, ktoré usporiadávajú a regulujú spoločenský život, najviac v hospodárskej oblasti (súkromné bezpečnostné služby). Postupne sa začína rozpracovávať aj problematika bezpečnostného priemyslu, resp. privatizácie a komercializácie bezpečnosti. Špecifický problém v tejto súvislosti predstavujú malé štáty, ktoré formálne síce vystupujú na makrosociálnej úrovni ale ich reálny vplyv (sily, potenciál) má len mezosociálny dosah. Niektoré veľké súkromné bezpečnostné (vojenské) spoločnosti majú dnes už väčší počet zamestnancov i vyššie príjmy (rozpočty) ako ozbrojené sily, polície či spravodajské služby malých (málo rozvinutých) štátov.

3. Mikrosociálna úroveň, ktorá pôsobí predovšetkým v prostredí každodenného života jednotlivcov a malých sociálnych skupín. Prejavuje sa v bezprostredných (interpersonálnych) kontaktoch jednotlivcov na lokálnej, resp. regionálnej úrovni, napr. v bydlisku, na pracovisku, pri doprave, v spôsoboch zábavy a iných formách trávenia voľného času atď. Môžu ju ovplyvňovať aj rôzne národnostné, konfesijné, profesijné, sociálno-kultúrne faktory (tradície, zvyky), ale aj pôsobenie médií, verejnej mienky a pod.

V súčasných medzinárodných vzťahoch pôsobí viacero procesov a podmieňuje ich množstvo faktorov, ktoré z nich činia čoraz zložitejšiu a mnohostrannejšiu záležitosť. Zvýrazníme tri vybrané aspekty, ktoré sú sami o sebe rozsiahlymi a štrukturovanými fenoménmi, pričom sa utvárajú protirečivo v dlhšom časovom období a majú dopad aj na medzinárodnú (globálnu) bezpečnosť.

1. Prechod časti sveta (najmä najrozvinutejších štátov Západu) do postmoderného štádia vývoja spoločnosti. Postmoderna sa nevysvetľuje jednoznačne a jednotne, ale poukazuje sa to, že predstavuje súhrn veľmi rôznorodých až protirečivých sociálnych procesov, ktoré sa prejavujú vo fenoménoch fragmentácie, heterogenizácie, demarkácie, konca veľkých rozprávání, absencii jednej pravdy a pod. Zdôvodňuje sa to najmä tým, že osvietenské myšlienky o univerzálnej a racionálnej svete a spôsob ich realizácie nedokázali odstrániť problémy, tak, ako sa to predpokladalo pri vzniku modernej priemyselnej (západnej) spoločnosti, najmä v sociálno-ekonomickej oblasti (násilie a chudoba) a naopak pribudli k nim ďalšie, napr. environmentálne ale aj morálne a politické – vzrástol individualizmus, znížil sa záujem o verejné veci a politiku, prestávajú fungovať inštitúcie modernej spoločnosti a pod. Trochu zjednodušene možno postmodernu zhrnúť do dvoch ukazovateľov – ide o krízu bytia západnej spoločnosti (ontologickú) ale aj o krízu jej poznania (epistemologickú), čo sa dotýka aj možností poznania a riešenia problémov bezpečnosti.

2. Globalizácia, ktorá sa považuje za pokračovanie dlho pôsobiacej internacionalizácie a integrácie ekonomických procesov, ale predstavuje ich novú kvalitu. O súčasnej globalizácii sa hovorí spravidla od konca 80. rokov minulého storočia, pričom pri jej zrode stáli najmä ekonomické (finančné) faktory, ktoré vytvorili aj nové podmienky pre komunikáciu, konanie a správanie nielen v hospodárskej ale aj v ďalších oblastiach spoločenského života. Vzhľadom na situáciu v medzinárodných vzťahoch globalizácie získala predovšetkým neoliberálnu podobu, pod dominantným vplyvom USA a ich spojencov.

3. Vytváranie multipolárneho sveta, ktoré je relatívne najkratšie z uvedených procesov. Jeho zárodoky sú tiež vo vzdialenejšej minulosti, ale začalo sa prejavovať až

v tomto desaťročí, najmä v súvislosti s rozdielnym pohľadom USA a niektorých členských štátov EÚ na vojnu v Iraku. Z ekonomického hľadiska sa už dlhší čas sledoval rast sily (potenciálu) ČĽR. V roku 2001 vznikla v banke Goldman Sachs skratka BRIC, spájajúca rýchlo rastúce ekonomiky Brazílie, Ruska, Indie a Číny do celku, ktorého podiel na svetovej ekonomike mal pôvodne v roku 2050 (a podľa súčasných odhadov už v roku 2032) predbehnúť podiel Západu, ktorý na začiatku storočia na nej bol asi 70 %. V druhej polovici tohto desaťročia, najmä po prejave ruského prezidenta Vladimíra Putina na Mníchovskej bezpečnostnej konferencii vo februári 2007 možno sledovať aj zvýšené úsilie Ruska získať späť časť vojenskopolitickej pozície, ktorú mal ZSSR. Kvalitatívne nové možnosti pôsobenia EÚ ako aktéra svetovej politiky vytvára aj Lisabonská zmluva, prijatá v roku 2009.

2 GLOBÁLNA KRÍZA ZAČIATKU 21. STOROČIA A JEJ MEDZINÁRODNOBEZPEČNOSTNÉ SÚVISLOSTI A DÔSLEDKY

GKz21 vyvolala nové podnety pre rozpracovávanie problémov bezpečnosti na makrosociálnej úrovni, najmä v súvislosti s tým, že v jej základe spočíva dlhodobé deformované preferovanie ekonomického rastu bez ohľadu na jeho sociálne súvislosti a dôsledky. Vzhľadom na svoj charakter, rozsah a doterajšie trvanie kríza výraznejšie vstúpila do medzinárodných vzťahov ako tzv. argentínska, japonská, ruská či východázijská kríza, ktoré prebehli v uplynulých zhruba 20 rokoch.

V prvom rade ide o to, že kríza ako prioritne ekonomický fenomén sa považuje za jeden z následkov deformovanej neoliberalnej podoby globalizácie pod dominantným vplyvom USA a ich spojencov. Pôsobenie prvkov krízy sa premietlo aj do ďalších determinantov makrosociálnej úrovne súčasnej medzinárodnej bezpečnosti. V kontexte postmodernej predstavuje GKz21 fenomén, ktorý súvisí s krízou Západu a je spojený aj s jej sociálnymi, politickými a kultúrnymi aspektmi a súvislosťami, prejavujúcimi sa najmä v potrebe hľadať iný spôsob riešenia problémov spoločenského života a vývoja, než aký prezentoval Západ ale predovšetkým USA v čase od rozpadu bipolarity. Aj v oblasti vytvárania multipolarity moci sa prejavilo pôsobenie GKz21, najmä smerom k ďalšiemu oslabovaniu ekonomickej pozície Západu a to v dvoch oblastiach. Prvou bolo to, že nezápadné ekonomiky, najmä čínska a indická, dokázali odolieť následkom krízy lepšie ako väčšina západných ekonomík. Druhou sa stalo to, že v súvislosti s potrebou riešenia následkov krízy vystúpilo do popredia pôsobenie zoskupenia G 20, kde je oveľa viac „nezápadných“ štátov (ekonomík) ako v G 7, kde je „nezápadným“ len Japonsko, ktoré je však dosiaľ politicky veľmi úzko spojené s USA.

Z hľadiska obsahu nového chápania bezpečnosti má GKz21 imanentne bezpečnostný charakter, lebo k nej došlo aj kvôli tomu, že sa preferoval ekonomický rast bez sociálneho rozvoja. Krízu teda môžeme vidieť aj ako bezpečnostnú hrozbu, ktorá vznikla na základe nerešpektovania nedeliteľnosti multidimenzionálnej bezpečnosti v súčasnom svete, lebo časť subjektov (najmä vo finančnej sfére) precenila význam ekonomických (finančných) kritérií na úkor ďalších, najmä sociálnych a politických. O možných bezpečnostných následkoch krízy sa dá hovoriť v dvoch oblastiach. Prvú označíme ako nepriame následky, ktoré súvisia s najmä

s prvkami ekonomickej nestability a úpadku (poklesu) a jeho sociálnymi dôsledkami (rast nezamestnanosti, chudoby, kriminality, zvýšená migrácia a pod.). Druhú považujeme za priame následky, ktoré môžu viesť k nárastu prvkov napätia v rôznych regiónoch či skupinách i medzi nimi navzájom. Najmä vývoj, ktorý v posledných dvoch desaťročiach k nárastu nerovnosti bohatstva medzi štátmi ale aj v ich vnútri predstavuje fenomén, obsahuje potenciál nepokojov. Odkladanie alebo podcenenie riešenia týchto problémov môže ďalej komplikovať bezpečnostnú situáciu. Neštandardným spôsobom zareagoval v podmienkach GKz21 prezident MMF Dominique Strauss-Kahn, ktorý 23. marca 2009 vyhlásil na pôde Medzinárodnej organizácie práce, že v dôsledku rastu chudoby a nezamestnanosti môžu v rozvojových krajinách vznikáť sociálne nepokoje ba dokonca aj vojny.

Z makrosociálneho bezpečnostného hľadiska vzniká aj problém pôsobenia štátu (štátov) pri riešení problémov GKz21. Pôsobenie štátu je oslabené zvnútra viacerými procesmi postmodernity a zvonku globalizáciou. Okrem toho procesy neoliberalizácie tiež špecificky prispeli k oslabeniu (obmedzeniu jeho pôsobenia) v ekonomickej i politickej oblasti. GKz21 postavila však na program dňa aj otázku štátu ako jedného z hlavných aktérov riešenia jej problémov na národnej i medzinárodnej úrovni. Začali sa hľadať nové podoby pôsobenia (zasahovania) štátu pri riešení špecifických bezpečnostných hrozieb, ktorých prototypom sa stala GKz21.

Namiesto záveru poukážeme na to, že GKz21 zvýraznila aj potrebu analýzy meniaceho sa vzťahu medzi vojenskou a nevojenskou bezpečnosťou v dnešnom svete. Do popredia vystúpili také hrozby ako je surovinová, energetická, potravinová a informačná bezpečnosť, ktoré môžu viesť k rôznym novým krízam. Bezpochyby pri ich riešení nemožno použiť vojenskú silu, ale je nevyhnutné uvažovať o tom, ako v podmienkach súčasného sveta formovať ozbrojené sily, ktoré dokážu efektívne a primerane prispievať k zvyšovaniu úrovne bezpečnosti. Ináč sa ťažko odpovedá to, prečo v roku 2009 došlo znovu k zvýšeniu celosvetových vojenských výdavkov? GKz21 svet zmenila viac ako pád Berlínskeho múru, čo sa musí premietnuť ako do skúmania tak aj do riešenia aktuálnych a perspektívnych bezpečnostných problémov.

LITERATÚRA

- [1] BAUMAN, Z.: Globalizácia - Dôsledky pre ľudstvo. Bratislava: Kaliogram, 2000.
- [2] BECK, U.: Riziková spoločnosť. Praha: SLON, 2004.
- [3] BUZAN, B., WAEVER, O., WILDE de, J.: Security. A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner 1998.
- [4] HIRO D.: After Empire: The Birth of a Multipolar World. New York: Nation Books, 2010.
- [5] HOHOŠ, L.: Súčasná kríza: Fikcia versus realita. In Slovo, 2010, č. 16.
- [6] ŠKVRNDA, F. – PAWERA, R. – WEISS, Peter: Medzinárodná bezpečnosť. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2008.
- [7] VIOTTI P. R. – KAUPPI, M. V.: International Relations and World Politics. Security, Economy, Identity. Upper Sadle River : Pearson Prentice Hall, 2006, 3rd ed.

[8] WALLERSTEIN, I.: Úpadek americké moci. USA v chaotickém světě. Praha: SLON 2005.

článek recenzoval:
doc. Ing. Ladislav Novák, PhD.

